

Коццій О. М.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЛЕКСИЧНИЙ ЕКЛЕКТИЗМ У МОВІ НОВОЛАТИНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

У статті розглядається явище лексичного еклектизму у ранньомодерній латинській мові на матеріалі новолатинської поезії та з'ясовуються і аналізуються чинники, які вплинули на появу відповідного явища, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях.

Ключові слова: лексичний еклектизм, варіантність, лексичні варіанти, новолатинська поезія, ранньомодерна латинська мова.

В статье рассматривается явление лексического эклектизма в латинском языке Нового времени на материале новолатинской поэзии, выясняются и анализируются факторы, которые повлияли на появление соответствующего явления, поскольку структура латинского языка в указанный период испытывала постепенные изменения на всех уровнях.

Ключевые слова: лексический эклектизм, вариантность, лексические варианты, новолатинская поэзия, латинский язык Нового времени.

The article deals with the phenomenon of lexical eclecticism in early modern Latin based on New Latin poetry, studies and analyzes the factors that influenced the emergence of the phenomenon, since the structure of Latin in this period underwent gradual changes at all levels.

Keywords: lexical eclecticism, variation, lexical variants, New Latin poetry, early modern Latin.

Більшість мовних змін починається з варіювання. У мові на кожному історичному етапі поряд зі старими елементами існують їх нові варіанти. Розвиток, як правило, починається з індивідуального новотвору, який потім стає територіальним або стилістичним варіантом. Цей варіант з часом може витіснити основний, і таким чином індивідуальна зміна перетворюється на соціальний факт.

Кожна мова становить нерозривну єдність стійкого і змінного, статичного і динамічного [3, с. 375], тобто характеризується станом динамічної рівноваги між тенденціями до збереження мовних правил і тенденціями до змін. Такий стан забезпечується різноманітною варіативністю мовних елементів і мовних засобів, що є наслідком мовної еволюції, співіснування "нового" й "старого" в мові.

Актуальність дослідження явища лексичного еклектизму у новолатинському поетичному тексті мотивується відсутністю спеціальних мовознавчих праць, в яких об'єктом аналізу є мова новолатинського поетичного тексту, та необхідністю відтворення цілісної картини функціонування латинської літературної мови у ранньомодерній період. Дослідження лексичних особливостей ранньомодерної латини видається досить актуальним і у порівнянні з твердженнями відомих дослідників середньовічної та ранньомодерної латини, які наголошують на тому, що тогочасна латина досить сильно відрізнялася залежно від регіону і часу, і вказують на важливість і необхідність лінгвістичного дослідження латинськомовної писемної культури [4; 5; 7-9].

Метою дослідження є з'ясування особливостей вживання лексико-словотвірних варіантів у новолатинському поетичному тексті на матеріалі латинськомовної поеми Симона Пекаліда "De bello Ostrogiano" [6]. Мета зумовила реалізацію завдання, а саме, з'ясувати причини і виявити зовнішні та внутрішні чинники, які вплинули на появу відповідних особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях.

Об'єктом дослідження є явище лексичної та словотвірної варіантності, яке послідовно відображає одну з найважливіших властивостей поетичного мовлення – реалізацію лексико-словотвірних можливостей мовної системи і наочно показує динамічний характер мовних елементів.

Латина пізнього середньовіччя і раннього Нового часу не була сталою єдністю, вона засвоювалася через вивчення пізньолатинської граматики і шляхом наслідування класичних авторів. З одного боку, ранньомодерна латина була логічним продовженням класичної, яка внаслідок специфіки її рецепції не складала оформленої цілісності, з іншого, внаслідок тісних міжмовних контактів латина не могла уникнути модифікацій, зумовлених засвоєнням низки лексичних змін. У першу чергу такі зміни торкнулись словникового складу. Він значно поповнився за рахунок нових та переосмислення значень вже існуючих слів, хоча в основі своєї зберіг лексичну і граматичну будову класичної латини.

Однією з найістотніших рис тогочасної латини було багатство словотвору: з одного боку, в поетичній мові фіксується багато архаїзмів, з іншого – у ній постійно з'являються неологізми. Невідомі в класичний період реалії суспільного життя, які було потрібно описати засобами латинської мови, могли бути як загальноєвропейськими, так і характерними лише для окремої країни чи регіону. Кожного разу, коли для опису певної реалії використовувалась мова, яка спочатку призначалась для функціонування в іншому соціокультурному середовищі, відразу поставало питання передачі засобами цієї мови понять і явищ, які були відсутні в природному для цієї мови середовищі.

Традиція епічного жанру та стилістична диференціація різних варіантів вимови, започаткована ще Квінтом Еннієм [1, с. 8, 17], передбачала наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних форм, яку можна пов'язати з традицією епічного жанру, оскільки архаїзми є важливим компонентом лексики високого стилю взагалі. Належна до пасивного словникового запасу мови архаїчна лексика у більшості випадків є стилістично маркованою, тому вона нерідко переходить в розряд традиційно-поетичної.

Стилістична специфіка архаїзмів полягає в тому, що вони передбачають особливий код (спільний для автора і читача), який характеризується усвідомленням минулих етапів розвитку мови. Коли в контекст вводяться форми, характерні для більш раннього етапу розвитку мови, вони створюють контраст, який приваблює увагу читача [2, с. 73]. Тому функціонування архаїчних форм у тексті новолатинської поеми має подвійний характер: як мовна одиниця архаїзми займають своє особливе місце в межах синхронічних відношень, але як стилістична одиниця вони декодуються згідно з другою, більш ранньою системою літературної мови.

Архаїчні форми, які досить часто фіксуються у латинських поетичних джерелах класичного періоду і які, як правило, є традиційними маркерами латинського поетичного мовлення, поряд з нормативними формами використовуються і в мові новолатинської поеми, наприклад: *duella* і *bella*, *caussa* і *causa*, *Mavors* і *Mars*, *ast* і *at* тощо.

Одним із способів передачі невідомих для класичної латини реалій в їх словесному позначенні засобами латинської мови є добір латинського слова зі значенням найбільш близьким до значення безеквівалентної одиниці. Так, у зв'язку з появою нових реалій і потребою їх мовного вираження, у мові новолатинської поеми традиційні для класичного періоду лексеми набувають іншого смислового забарвлення, розширюється коло значень питомого латинського слова, зміст і об'єм якого значною мірою залежав від території на якій був написаний текст.

Семантична деривація латинської лексики в тексті новолатинської поеми відбувається у двох напрямках: а) без зміни частиномовної парадигматики, наприклад: *bombus*, *i m* – гудіння, шум > ядро, бомба; *proboscis*, *idis f* – хобот (слона) > жерло, дуло; *stemma*, *atis n* – вінок, родовід > герб тощо; б) з наступною конверсією, наприклад: *nitratu*, *a, um* – лужний, змішаний з лугом > *nitratu*, *i m* – порох; *nobilis*, *e* – відомий, знатний > *nobilis*, *is m* – вельможа, шляхтич.

Одним із основних способів творення неологізмів у ранньомодерній латинській мові, незалежно від території її поширення, є словотвірна деривація. Утворення нових слів відбувається згідно з правилами словотвору класичної латини за допомогою словотворчих афіксів, успадкованих із латини класичного періоду. Так, для лексичного спектру новолатинської поеми характерні такі види неологізмів: а) неологізми, утворені за допомогою суфіксальної деривації питомих латинських лексем шляхом додавання питомих латинських чи латинізованих грецьких словотвірних елементів, наприклад: *Constantinis*, *Constantinensis* – косянтинів, *mustosus* – наповнений вином, *Taurinus* – таврійський, *Constantinides* – нащадок (син) Костянтина, *Germanides* – германець (за походженням); б) неологізми, утворені шляхом запозичення лексем грецької мови, наприклад: *Biblia* – Біблія (Святе Письмо) < пор. гр. *τὰ βιβλία < τὸ βιβλίον* – книга; *Colchida* – Колхіда < пор. дгр. *ἡ Κολχίς, ἴδος*, лат. *Colchis*, *idis f* і сгр. *ἡ Κολχίδα* – Колхіда; *monarcha* – монарх < пор. дгр. *ὁ μονάρχης* – єдиновладний володар і лат. *monarchia*, *ae f* – єдиновладдя; *patriarcha* – родоначальник, засновник < пор. дгр. *ὁ πατριάρχης* – родоначальник, патріарх; в) неологізми, утворені шляхом запозичення іншомовних лексем з латинською кореневою морфемою і іншомовним суфіксом, наприклад: *sclopeta* – мушкет < пор. лат. *sclopus (=stloppus)* – клацання, удар; *bombarda* – гармата < пор. лат. *bombus*, *i m* – гудіння, шум.

Для ранньомодерної латини був характерним лексичний еклектизм, зумовлений наявністю великої кількості іншомовних краплень різночасового походження. Вказані елементи, викликані необхідністю описати нові життєві реалії, відображали як внутрішньомовний розвиток латини, так і вплив інших мов.

До іншомовної або частково латинізованої лексики в аналізованому тексті, нехарактерної для класичного періоду, можна зарахувати такі тематичні групи: а) етноніми, наприклад: *Lithavus*, *Moschus*, *Russus*, *Turca*, *Valachus* тощо; б) топоніми, наприклад: *Terecimirum*, *Ostrogia*, *Kiövia*, *Halicia*, *Volinia*, *Chortica* тощо; в) прізвища або прізвиська, наприклад: *Kosinscius*, *Sebeltuc*, *Sisca*, *Visnovocius*, *Zachorovius*, *Zavacius* тощо; г) власні імена людей, історичних чи міфологічних постатей, наприклад: *Bochdanus*, *Ichor*, *Kius*, *Mecislaus*, *Mocossa*, *Semerinus*, *Svidrigellus* тощо; д) патроніми, наприклад: *Olgerdoviades*, *Ioanniades*; е) деякі невласні назви, наприклад: *mecith*, *tabor*, *ulani*, *baeran*; є) відтопонімні прикметники, наприклад: *Cholsanensis*, *Drucicus*, *Orsensis*, *Ostrogianus*, *Sluccensis* тощо; ж) відетнонімні прикметники, наприклад: *Turcicus*, *Polonus*, *Lithavus*, тощо.

За походженням і типом основ іншомовну лексику новолатинського поетичного тексту можна структурувати на такі групи: а) слов'янзми, наприклад: *Wladimiria*, *Ostrogius*, *Bochdanus*; б) орієнталізми, наприклад: *Amalech*, *Batthus*, *mecith*, *baeran*; в) германізми, наприклад: *Borussus*, *Volsthen*, *Vitoldi* (gen.sg.); г) грецизми, наприклад: *Chersona*, *Basili* (voc.sg.), *Theodor*.

Попри те, що запозичена лексика, зафіксована в новолатинській мові, є структурно неоднорідною, в ній можна виділити такі типи: а) запозичена лексика, для якої характерна лише фонетико-графічна адаптація, що полягає в передачі фонетико-графічного образу іноземного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта, наприклад: *mecith*, *tabor*, *Chaidar*, *Sebeltuc*, *Simeon*, *Ichor*, *Daniel*, *Mocossa*, *Chortica* тощо; б) запозичена лексика, для якої характерна морфологічна адаптація, що передбачає включення запозичень до системи роду, числа, відміни тощо, наприклад: *Lithuania*, *Russia*, *Volinia*, *Kiövia*, *Halicia*, *Praeclavia*, *Praecopia*, *Podolia*, *Turca*, *Russus*, *Mecislaus*, *Svatoslaus*, *Bochdanus*, *Semerinus*, *Kius*, *Horinus*, *Slucus*, *Kosinscius*, *Tarnovius*, *Zachorovius*, *Zavacius*, *Visnovocius*, *Terecimirum*. Для значної частини такої лексики є характерною частково словотвірна субституція, яка досягається за допомогою суфіксальної деривації, шляхом приєднання до фонетично та графічно адаптованої слов'янської основи латинського або латинізованого грецького словотвірного афікса у поєднанні з флексією, наприклад: *Russicus*, *Turcicus*, *Voliniacus*, *Ostrogianus*, *Cholsanensis*, *Lublinensis*, *Sluccensis*, *Volinensis*, *Olgerdoviades*, *Lechiades*.

Труднощі пристосування слов'янських лексем до гекзаметра спонукали поета використовувати всю різноманітність синонімічних суфіксів латинського словотвору. Часто компоненти дериваційних варіантних пар (словотвірні варіанти – спільнокореневі деривати, утворені за допомогою однофункційних афіксів) функціо-

нують як активно паралельні, тобто в багатьох випадках є взаємозамінними. На користь цього твердження виступають дублетні пари прикметників з ідентичним семантичним значенням, які використовуються залежно від метричної позиції слова в віршовому рядку. Так, низка синонімічних суфіксів, які дають дактилічну послідовність складів у гекзаметрі, стають найхарактернішими у мові новолатинської поеми. Пор., наприклад: *Cholsanus* і *Cholsanensis*; *Drucicus* і *Drucensis*; *Russicus* і *Russiachus*; *Voliniacus* і *Volinensis* тощо. Фіксується навіть дериваційний варіантний ряд із чотирьох прикметників від однієї основи з контекстуально однофункційними суфіксами: *Ostrogius*, *Ostrogeus*, *Ostrogianus* і *Ostrogensis*. Пор., наприклад: *O dignum Ostrogio tam clarum nomine factum / Tantis principibus ...* (De bello. I, 238) – "О творіння, достойне острозького імені ..." ; *Ostrogeo generoso e stemmate vindex ...* (De bello. I, 69) – "Захисник острозького родового герба ..." ; *Ostrogianus ager sic feruet mellis opimi / Luxu ...* (De bello. I, 143) – "Острозька земля також переповнена надлишком густого меду ..." ; *Tartari Ostrogenses urbis accollae* (De bello. II, 266) – "Острозькі татари – мешканці міста".

Таким чином, серед основних способів словотвірної адаптації іншомовної лексики в мові новолатинської поеми можна відзначити три тенденції: транслітерація, морфологічна адаптація та суфіксальна деривація за допомогою латинських або латинізованих грецьких словотвірних формантів, які приєднувались до іншомовних основ. Основною зміною, якої зазнали запозичення на латинськомовному ґрунті, була трансформація питомих закінчень і суфіксів у зв'язку із входженням їх в іншу (латинську) словозмінну парадигму.

Наведені результати і висновки можуть слугувати основою для проведення нових досліджень із проблематики функціонування латинської мови на теренах України і загалом східної Європи кінця XVI – початку XVII століття.

Література:

1. Дерюгин А. А. Из наблюдений над лексикой латинского поэтического языка // Язык и общество. – Саратов, 1967. – С. 244-251.
2. Риффатер М. Критерии стилистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. IX. – М. : Прогресс, 1980. – С. 69-97.
3. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – Вид. 2-е. – К. : АТ "ОКО", 1996. – 392 с.
4. Яковенко Н. М. Передумови поширення і характер латинського письма на Правобережній Україні: друга половина XVI – перша половина XVII ст. // Архіви України. – К., 1978. – № 6. – С. 8-19.
5. Яковенко Н. Н. Палеографія латинського документального письма на Правобережній Україні : автореф. ... канд. истор. наук. – К., 1983. – 22 с.
6. De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. – Cracoviae, In officina Andreae Petricovii, AD 1600.
7. Nechutová J. Středověká latina. – Praha : Koniasch Latin Press, 2002. – 162 s.
8. Stotz P. Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. – 5 Bde. – 3. Band : Lautlehre – München, 1996. – 723 s. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books>.
9. Weysenhoff-Brożkova K. Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce ; [zeszyty naukowe pod red. J. Axera]. – Zesz. 10–12. – Warszawa : OBTA, 1998. – 224 s.